

Bakó Ferenc

A palóckutatás célja és mai feladatai

Az ország északkeleti részén lakó magyarság, a palócok, tekintélyes számuk, sajátosnak megismert kultúrájuk és társadalmi jellemzőik, továbbá az ismeretek mögött meghúzódó számtalan kérdőjel és bizonytalanság ösztönzött bennünket arra, hogy négy évvel ezelőtt megindítsuk a palócság megismerését célzó tervszerű és módszeres kutatásokat. Mindig hasznos és célszerű időnkint összefoglalni a munkában elért eredményeket, meghatározni a legközelebbi feladatokat és felmérni a munka folytatásának lehetőségeit. Ezt teszem itt most, a Palócföld szerkesztőségének felkérésére, minthogy a kutatás jelentékenyen érinti Nógrádot, az ország legteljesebben palócoknak ismert és tekintett megyéjét.

A gondolat nem új, mert mintegy százötven éve jelent meg egy pályázati felhívás annak érdekében, hogy hazánk „minden . . . nevezetesebb népeit egyenként” szemügyre vegyünk és „azoknak valamennyi különösségeit” feljegyezzük. A felhívást megjelentető folyóirat, a Tudományos Gyűjtemény rövidesen az eredményekről is számot tud adni, mert a különböző népek között a palócokról is megjelenik hasábjain egy dolgozat. Szeder Fábán írja azt a számunkra alig felbecsülhető értékű tanulmányt, amelynek bevezetőjében így vall magáról és a palócokról: „Ami engem illet, . . . szívesen kinyilatkoztatom tapasztalásaimat és a Palócz magyaroknak, a kik közt születtem és nevelkedtem, és a kik eránt, tőlük távullétemben is szüntelen való figyelemmel voltam, nyelveket és szokásaikat híven ábrázolom.” — Módszertani megjegyzéseiben Szeder a kutatómunka két jelentős nehézségére mutat még rá, először arra, hogy egyesek az irodalmi nyelvtől eltérő tájszólást komikusnak tartják: talán gúnyolódnak is rajta, másodsor arra, hogy emiatt maguk az adatközlők sem akarnak vallani. Szégyellik éppen azokat a különös kulturális vonásokat, hagyományokat, amelyek rájuk jellemzők és amelyeket elsősorban keres a kutató. „Ismertetni, nem pedig kinevetetni akartam ezen becses, jószívű földünket; és a józan olvasónak eszébe se jusson csúfot úzni valakiből azért, hogy másutt lett a világra és honnvi szokásait, akár milyenek legyenek azok, követi: sem a derék Palócz nem neheztel, midőn róla mások tudományos czélből tudakolóznak” — írja.

A kutatás tárgya, a nyelv, kultúra és életmód, sőt talán annak akadályozó körülményei sem sokat változtak az elmúlt másfél évszázad alatt. Sokszor felvetődött azóta a kérdés: Kik a palócok és merre laknak? — a válasz azonban sohasem volt megnyugtató elsősorban azért, mert a kérdés nem könnyű és a választ igen sok, alapos, ezért hosszan tartó kutatás eredményeként lehet csak megadni.

Ilyen eredményekre egyetlen tudomány kutatói önmagukban nem juthatnak, ezért a palóckutatás eleve a komplexitás igényével indult. Az elvi és módszertani kérdéseket megvitató értekezéslet (1967) résztvevőinek legnagyobb része néprajzos

volt, de képviseltették magukat a történészek, régészek és nyelvészek is, az antropológusok közreműködése pedig mindig igényként merült fel. Az első fogalmazásban Észak-magyarország lakosságának anyagi, szellemi kultúrája, társadalmi élete és azok történeti előzményei szerepelnek, mint a kutatás végső célja. Észak-magyarország alatt (Palócföld) Heves és Pest megye északi, Borsod megye északnyugati része és Nógrád megye egész területe értendő, de ezt a célkitűzések csak szűkebb palóc pátriának tekintik és ide csatlakozó további régiókat jelölnek meg. Ilyen Szolnok megye északi része, ahová a török hódoltság után a telepések tízezrei vándoroltak le és ilyen a Tiszántúl, a Duna-Tisza köze számos települése, ahová ugyanakkor többekévesb szervezett csoportokban rajzott ki az északi megyék lakossága. Végezetül ide kapcsolódik néprajzilag a Szlovákia déli részein lakó magyarság is, de az ő területük kutatása csak a szlovák tudósok és szervezetek közreműködésével képzelhető el. Az elvi célkitűzések nem hagyták figyelmen kívül e terület egyéb nemzetiségi lakosságát sem, mert a több évszázados együttélés intenzív kulturális kölcsönhatást tett lehetővé.

Részben az eddig elmondottakat összefoglalva, a palóckutatás célját a következőkben jelölhetjük meg. A néprajzi szakirodalomban palócnak nevezeti, Észak-magyarországon élő néprajzi csoport jelenkori kultúrájának, életmódjának megismerése, továbbá ennek és magának a lakosságnak történeti kialakulása.

Ilyen nagy területen a kultúra szerkezete és összetevői nem lehetnek egységesek, ennél fogva eleve kizárt, hogy a kutatás eredményeként egységes palóc etnikum és társadalom rajzolódik majd ki. A korábbi ismeretek alapján is kitűnik, hogy palóc területen kulturális alközpontok, kisebb régiók vannak és ezek körzete, határai adják majd ki a palóc népi kultúra elterjedési területét. A célkitűzések megkövetelik a gyűjtendő adatok földrajzi pontosságát, hogy a jelenségek elterjedésének feltérképezése lehetővé váljék. A palócnak nevezett nagytáji kultúra földrajzi körülhatárolása mellett kívánatos a kultúra kialakulásának, változásának vizsgálata is.

A kutatás anyagi bázisa úgy alakult ki, hogy az érdekelt öt megye (Borsod, Heves, Nógrád, Pest, Szolnok) évi rendszeres hozzájárulást ígért; ugyanakkor a Művelődésügyi Minisztérium is támogatást helyezett kilátásba. A megajánlások évi összege két év során maximálisan 90 000 forintot tett ki.

A tervek kialakításakor a kutató kapacitás úgy látszott biztosított, hogy részt vesznek az érdekelt megyék néprajzi, régészeti, történeti kutatói, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi és Népzenei Kutató Csoportja, a budapesti, debreceni, szegedi egyetem néprajzi tanszékeinek kutatói, végül a Néprajzi és a Mezőgazdasági Múzeum múzeológusai. A szervező bizottság számított ezen felül a megyék levéltárosainak és nem múzeumokban dolgozó történészeinek közreműködésére, és semmiképp sem hagyta figyelmen kívül a társadalmi gyűjtők, kutatók, a különböző szintű és jellegű honismereti, néprajzi szakkörök szerepét.

A kutatási tervek megvalósítása a munkaközösségek feladata. Az 1968-ban Salgótarjánban tartott tanácskozáson tíz munkaközösség alakult meg, s ezek egy kivételével néprajzi témákkal foglalkoznak. A témák a következők: földművelés, állattartás, település-építkezés, viselet, társadalom, néphit, szokás, zene-tánc-játék és prózai műfajú népköltészet. Mellettük megalakult még egy, a történeti és ezen belül régészeti, névkutató, továbbá társadalomtörténeti kérdéseket vizsgáló munkacsoport is.

A munka módszereit illetően a munkaközösségeknek kardinális feladataik vannak. Nekik kell a kutató-, gyűjtőmunkát tudományosan előkészíteniük, vagyis gondoskodni a téma kérdőívének, gyűjtési útmutatójának, lényegében a tudományos programnak összeállításáról, majd a szükséges irodalmi, levéltári és gyakorlati terepmunka megszervezéséről, elvégzéséről. A többfelé ágazó kutató és feldolgozó munka eredménye a palócnak tekintett terület egy-egy részének, esetleg egészének tematikus monográfiája lesz. Tekintve a terület földrajzi kiterjedését, a monográfiák kutatói nem gyűjthetnek minden településben, ezért célszerű kijelölni a földrajzilag és történetileg erre a célra legalkalmasabb helyeket, hogy azokat minden téma gyűjtői később elsőrendű kutatópontként kezeljék.

Ezt a célt szolgálja az általános vagy felderítő kérdőív, ami 57 kérdésben, ill. az ezekre adandó válaszokban összefoglalja a palóc néprajzi csoportra mai tudásunk

alapján jellemzőnek tartott ismereteket. A kérdőívet a palóc népi kultúra legjobb ismerői állították össze, több megbeszélésen szakértők vitatták meg, amíg végso formája kialakult. A tervek szerint mintegy 650 észak-magyarországi településben kell a kérdőíveket felgyűjteni, hogy az így összegyűlt adatok segítségével a kutatópontok kijelölhetőek legyenek. A gyűjtést a lehetőség szerint ki kell terjeszteni a kirajzásokra és Szlovákiára is.

A tervek és módszerek ismertetése után rátérve az eddig végzett munkára, annak eredményeire, elsősorban a kutatás módszertani alapvetését rögzítő kiadványról kell szólnunk. A kötet az 1967-ben Egerben szervezett tanácskozás előadásait és korreferrátumait tartalmazza, foglalkozva a népi kultúra szinte egész területével, a kutatási feladatokkal és módszerekkel. Úgy véljük, hogy a kötet számottevő hozzájárulás a néprajzi csoport- és etnikumkutatás módszereinek kialakításához, de egyben a palóc néprajzi csoportról eddig nyert ismeretanyag szinte teljes kritikai összefoglalása is.

A terepen végzendő gyakorlati munka előfeltétele a gyűjtési útmutatók, szempontok gondos összeállítása és sokszorosítása. A munkaközösségek első tevékenységének eredményeként meg is indult a kérdőívek megszerkesztése, megírása, kiválasztottuk a megfelelő szerzőket, majd a kéziratok elkészülte után gondoskodtunk az anyag sokszorosításáról. Eddig nyolc kérdőív jelent meg, közöttük a felderítő kérdőív, öt kézirat kiadásra vár vagy éppen nyomdában van, nyolc kézirat beérkezése pedig ebben az évben várható. A gyűjtés rendszerezéséhez és a földrajzi áttekinthetőség érdekében az öt megyének a gyűjtőterülethez tartozó részéről térképet rajzoltattunk, amelyek sokszorosítása ugyancsak folyamatban van.

A terepen végzett néprajzi gyűjtőmunka nagyobb eredményei a felderítő kérdőív felhasználásában mutatkoznak. A gyűjtés szervezését ez év elején az egész területen megindítottuk, és eddig a munka valamivel több mint egyharmada tekinthető elvégzettnek. A 650 településből 281 kérdőívet töltöttek ki, az alábbi megyéi megoszlás szerint: Nógrád 85, Borsod 139, Heves 57 település. Vannak összevont települések, amelyekben két, esetleg három kérdőívet gyűjtenek fel, minthogy sok esetben a hajdan önálló részek nemzetiségileg, vallásilag vagy jogilag különböznek egymástól, és ennek ma is következményei vannak. Pest és Szolnok megyében a felderítő kérdőív gyűjtését a nyáron kezdik meg és remélhető, hogy ez évben be is fejezik, épp úgy, mint az egész területen. A gyűjtések a gyűjtők személyétől, képzettségétől, ill. kiképzési fokától függően változó minőségűek. Azokon a területeken, ahol jó néprajzi, honismereti szakkörök működnek, ezek tagjai végzik a munkát, természetesen a vezető tanár irányításával. Ahová ezeknek a szakköröknek a tevékenysége már nem ér el, vagy egyáltalán nincs efféle közösség, ott egyetemi hallgatók és szakképzett kutatók gyűjtenek. A beérkezett anyagot mindig ellenőrizzük, és a nem egyértelmű, vagy rosszul kitöltött kérdőíveket, esetleg azok egyes részeit újra gyűjtjük.

Az egyes témákra szabott kérdőívek felhasználásával megindult a különböző témák gyűjtése is. Ezt a munkát többnyire szakképzett gyűjtők, vagy instruált egyetemi hallgatók végezték, a minőség tekintetében tehát itt nincsenek nagy eltérések. Eddig mintegy hetven község, település területén végzett gyűjtőmunkáról adhatunk számot a népi társadalom, néphit, építkezés, táplálkozás, népzene, népköltészet, szokások, kenderfeldolgozás és a szénamunka témáit illetően. A falvak területileg úgy oszlanak meg, hogy nagyobb részük Nógrádra és Borsod északi részére, kisebb részük Hevesre és Borsod megye déli részére esik.

A néprajzi gyűjtőmunka mellett más tudományok kutatóinak tevékenységét is segítettük, vagy legalábbis figyelemmel kísértük. Megbízásunk alapján magyar nyelvű kivonatokat készülték Heves és Külső-Szolnok megye 1746. és 1766–67. évi egyházlátogatási jegyzőkönyveiből. Támogattuk az egeri járásban folyó földrajzinév-gyűjtőmunkát, amelynek eredménye 1970-ben könyv formájában meg is jelent. A palócok történetére vonatkozó ismereteinket gazdagítani fogják azok a régészeti ásatások, amelyek az elmúlt évek alatt — és jórészt a palóckutatás célkitűzéseinek hatására — indultak meg. Ilyen a gyöngyöspatai és a siroki vár feltárása és az abasári kőr alaprajzú templom (?) maradványainak és környezetének megkutatása. Hasonló

eredmények várhatók még több temetőásatástól, mint a sirok-csörgői, a gyöngyöspatai, vagy a kisebb méretű, de a jelenhez annál közelebb álló egerfarmosi feltárástól.

Visszatekintve a palóckutatás megindulás óta eltelt idejére, összevetve a kezdeti lépések lelkesedéstől fűtött gyorsaságát és a sokat ígérő felajánlásokat a később bekövetkezett helyzettel és eredményekkel, nem lehetünk maradéktalanul elégedettek. A tervezettnél lassúbb volt a munka üteme, gyengébb volt intenzitása. Ennek természetesen számos okát lehetne felsorolni, de most csak a legfontosabbakat említjük meg. Ilyen volt az ígért anyagi támogatás rendszertelensége a megyék és a Művelődésügyi Minisztérium részéről, ami lényegében csak a folyó esztendőben érezhető, mert a felderítő kérdőív gyűjtésével járó költségek most jelentkeznek. Hivatkozhatunk egyes kutatók visszalépésére vagy elmaradására többnyire azért, mert nem az érdekelt megyékben élnek, saját munkahelyükön pedig annyira leterheltek, hogy a palóckutatást legfeljebb tanácsaikkal tudják segíteni. És ebből következik a munkaerőhiány nemcsak itt, hanem az öt megyei múzeumnál is, és az állandó fluktuáció, ami közismerten nehezíti a tervszerű, folyamatos munkát.

Az eddig elért eredmények birtokában és felmérve a jelenlegi helyzetből következő lehetőségeket, a palóckutatás során következő feladatait az alábbiakban látjuk. Ebben az évben be kell fejezni a felderítő kérdőívek gyűjtését, majd ezek adatait rendszerezni, értékelni szükséges a további kutatópontok kijelölése érdekében. Feladatni kell a tematikus kérdőívek elkészült kéziratainak sokszorosítását, és ezek felhasználásával intenzívebbé szervezni a gyűjtőmunkát. A munkaközösségek számát csökkentve, a reális lehetőségekhez viszonyítva le kell szűkíteni a munkát témában és személyekben egyaránt. Szervezettebbé kell tenni a palóc történeti és régészeti kutatást levéltáros szakemberek bevonásával, a régészek vonalán pedig el kell érni, hogy meginduljon legalább egy, a palóc területen fekvő középkori falu teljes feltárása.

Tekintetbe véve a fentebb felsorolt akadályokat, nehézségeket, kézenfekvő, hogy a palóckutatásban a legnagyobb palóc népességű megye, Nógrád hatékonyabb közreműködése a jövőben nemcsak kívánatos, hanem szükségszerű is. A nagy sikerű megyei történeti monográfia munkálatainak befejezésével felszabaduló történész, régész és néprajzos kutatói kapacitás ebben az irányban is hasznosítható lenne, de most már nemcsak a szűkebb pátria, Nógrád, hanem egész Észak-magyarország palóc népessége múltjának és jelenének megismerése érdekében.